کرونولوژی در تاریخ ایران باستان

ایلام ، ماد ، هخامنشی، ساسانی

مهرداد نوری مجیری

به نام دادار به افزونگر

کرونولوژی تاریخ ایران باستان
(ایلام تا ساسانی)

مؤلف: دکتر مهرداد نوری مجیری

عنوان و نام پدیدآور	:	کرونولوژی تاریخ ایران باستان (ایلام تا ساسانی) / مولف: مهرداد نوری مجیری؛ ویراستار: الناز درویشی.
مشخصات نشر	:	تهران: ندای تاریخ، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری	:	۱۷۶ص
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۸۸۷۵-۲۵-۳
فیپا	:	وضعیت فهرست‌نویسی
رده بندی کنگره	:	DSR۱۴۰
رده بندی دیویی	:	۹۵۵/۰۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۹۸۶۸۰۳

کرونولوژی تاریخ ایران باستان (ایلام تا ساسانی)

پدیدآورنده: مهرداد نوری مجیری

حروفچی، صفحه‌آرایی و نظارت: موسسه و انتشارات ندای تاریخ

طراح جلد: جمال سرور سندان

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۹

تیراژ: ۵۰۰

شابک: ۳-۲۵-۸۸۷۵-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و در اختیار موسسه و انتشارات ندای تاریخ است.

تقدیم به:

خاطره استاد مرحوم

دکتر نادر میرسعیدی

فهرست

مقدمه مؤلف ۹
فصل اول: شاهنشاهی ایلام ۱۳
فصل دوم: شاهنشاهی ماد ۴۱
فصل سوم: شاهنشاهی هخامنشی ۵۵
فصل چهارم: شاهنشاهی مقدونی ـ سلوکی ۷۹
فصل پنجم: شاهنشاهی اشکانی ۹۹
فصل ششم: شاهنشاهی ساسانی ۱۲۳
منابع ۱۵۷
فهرست اعلام ۱۶۵
نمایه ۱۷۱

مقدمه مؤلف

تاریخ واژه‌ای است که به دانش و اطلاعات درباره گذشته اشاره دارد و به نوعی تاریخ دانش گذشتگان و عبرتی برای آینده است. امروزه تاریخ به عنوان شاخه‌ای از علوم اجتماعی درنظر گرفته می‌شود به‌خصوص زمانی که تأکید بر روی مبحث کرونولوژی باشد. کرونولوژی به عنوان علمی برای محاسبه زمان یا دوره‌هایی از زمان اختصاص رخدادها در تاریخ‌های دقیق وقوع آنها تعریف می‌شود. در واقع کرونولوژی به معنای تخصیص رخدادها به تاریخ‌های زمانی دقیق آنها می‌باشد که آن را علم قراردادن وقایع در زمان نیز نامیده‌اند. باید توجه داشت که کرونولوژی یک علم محاسباتی است که به محاسبه زمان و نه اندازه‌گیری زمان می‌پردازد. ارائه حوادث تاریخی که براساس زمان وقوع آنها طبقه‌بندی شده باشند از پیشینه طولانی در سنت تاریخ نگاری برخوردار است. سال‌شمارها و سال‌نامه‌های رسمی در میان ملل متمدن جهان باستان نمونه‌های اولیه آثاری از این قبیل می‌باشند. امروزه در میان محققان و دانش پژوهان کشورهای مختلف اهمیت کرونولوژی به عنوان مرجعی با کاربرد وسیع برای همگان شناخته شده است. برخی مورخین روی گرایش‌های خاصی مطالعه و تحقیق نموده‌اند. براین اساس چندین روش متفاوت برای طبقه‌بندی اطلاعات تاریخی به شرح ذیل وجود دارد:

۱- طبقه‌بندی اطلاعات به صورت زمان‌بندی شده یا به عبارتی طبقه‌بندی اطلاعات بر مبنای وقوع زمانی رخدادها که همان علم کرونولوژی است.

۲- طبقه‌بندی اطلاعات براساس نواحی مختلف جغرافیایی.
۳- طبقه‌بندی اطلاعات تاریخی بر مبنای ملیت‌های مختلف.
۴- طبقه‌بندی اطلاعات تاریخی به صورت موضوعی.

همانطور که اشاره گردید کرونولوژی که در فارسی آن را روزشمار یا تقویم تاریخ گویند به عنوان یک علم از دوره‌های قرون وسطی، رنسانس و باروک مورد توجه بوده است. بسیاری از نوشته‌های تاریخی مانده از آن ادوار در واقع همان کرونولوژی به معنای تخصیص رخدادها به تاریخ زمانی آن ها می‌باشد. کرونولوژی می‌تواند نسبی یا مطلق باشد. کرونولوژی نسبی، قرار گرفتن وقایع مربوط به هم نسبت به یکدیگر و یک مبداء زمانی است ولی کرونولوژی مطلق، قراردادن وقایع و رویدادها در تاریخ‌های زمانی دقیق آن هاست. کرونولوژی مطلق یک دسته‌بندی ویژه از وقایع است که تاریخ نامیده می‌شود.

کرونولوژی امروزه نظر برخی از وقایع نگاران را به خود جلب نموده است. کتاب‌ها و منابع و آثاری که به این شیوه نگارش می‌شوند، منبع بسیار مناسبی جهت علاقمندان و پژوهشگران است، زیرا آنان می‌توانند به سرعت و دقت با تاریخ و سیاست و اقتصاد و فرهنگ و هنر جامعه آن کشور آشنا گردند چرا که در یک زمان کوتاه اطلاعات زیادی منتقل می‌گردد، ولی تا کنون در کشور ما توجه کافی به تألیف، ترجمه و انتشار این گونه موارد دیده نشده است که امید است با تلاش مولفین و ناشرین محترم کمبودهای این زمینه رفع گردد. کتاب حاضر بر آن است تا اطلاعات فشرده‌ای از رویدادهای ایران قبل از اسلام از دوران ایلام باستان تا پایان شاهنشاهی ساسانی را در اختیار خوانندگان به ویژه دانشجویان علاقمند رشته تاریخ ایران قبل از اسلام قرار دهد.

در باب اثر فوق لازم می‌دانم مواردی را نیز به نظر خواننده محترم برسانم:

اثر فوق به ترتیب تاریخ وقوع حوادث و زمان وقوع هر رویداد با نهایت سهولت نگاشته شده است.

با وجود اختصار مطالب سعی گردیده است تا جایی که ممکن بوده هیچ یک از وقایع مهم از قلم نیفتد.

در تاریخ سلطنت برخی از شاهان و رویدادهای وابسته در کتب مختلف اختلافاتی در حدود

یک تا پنج سال دیده می‌شود بنابراین تلاش گردیده است که تواریخ به طور متوالی نگاشته شود و با توجه به تواریخ متعدد مندرج در کتب تاریخی و روایات، تاریخی که با توجه به متون اصلی با کمترین خطا عنوان گشته به قلم آورده شود.

در خاتمه شایسته است یاد نمایم از استاد فرهیخته مرحوم دکتر نادر میرسعیدی که مشوق و راهنمای اینجانب در امر تألیف این کتاب بوده‌اند. استاد دانشمندی که از محضر پر فیض ایشان بهره ها بردم و اینک جایشان در میان ما خالی است و به رسم تعظیم و تکریم، این اثر را تقدیم خاطره آن مرحوم می نمایم و نیز سپاس بی دریغ از آقای دکتر میرزا محمد حسنی و خانم دکتر بهرخ جمالی که صحیفه‌های سخن را علم پرور نموده و مشفقانه راه‌گشای نگارنده در اتمام و اکمال این اثر بوده‌اند و در نهایت از انتشارات ندای تاریخ و همکاران ایشان که با صبر و صرف زمان کوشش نمودند تا این کتاب به بهترین نحو ممکن به زیور طبع آراسته شود صمیمانه تشکر می‌نمایم . امید است اثر فوق مورد امعان نظر اهل فن قرار گیرد .

مهرداد نوری مجیری

آبان ۱۳۹۷

فصل اول

شاهنشاهی ایلام

دوران ایلام کهن

۲۷۵۰ـ۲۷۰۰ ق.م

رواج نقوش اساطیری و سیر تطور و تنوع خدایان بر روی مهرهای استوانه‌ای ایلامی که تا نیمه اول هزاره اول ق.م ادامه می‌یابد.[۱] آغاز تولید سفال‌های ذغالگون و کبود.[۲] نخستین لوح‌های گلی ایلامی به خط تصویری.[۳] نخستین‌بار سرزمین ایلام وارد دوران تاریخی می‌شود.[۴] نخستین شاهنشاهی ایلام در شوش شکل می‌گیرد و اولین ارتباط با دولت سومر آغاز می‌گردد.[۵] شاه سلسله اول اوروک به نام «مس_کی_آگا_شر» به ایلام لشکرکشی کرد و بر ایلام و سواحل خلیج فارس سلطه یافت.[۶] «لوگل_بنده» از شاهان سلسله اول ایلام به سومر حمله کرد.[۷]

۲۶۸۰ ق.م

«هومبابا» در ایلام بر تخت نشست وی معاصر گیلگمش شاه افسانه‌ای اوروک بود.[۸] «ان_مَبرگسی» شاه سلسله اول کیش به ایلام حمله کرد و آن را مطیع نموده و غنائمی به دست آورد.[۹] آغاز تولید سفال‌های منقوش موسوم به ژالیان از مواد ارگانیک و غیر ارگانیک در تپه ژالیان نزدیک فارس.[۱۰] آثاری از کشت گندم در ایران.[۱۱]

۲۶۷۵ ق.م

ایلامیان سومر را مورد تهاجم قرار دادند و دموزی شاه چهارم سلسله اول اوروک در برابر آنها مقاومت کرد.[۱۲]

؟؟ ق.م

بر تخت نشستن «هومبان_شوتور» در ایلام.[۱۳]

۲۶۵۰ ق.م

گیلگمش شاه پنجم سلسله اوروک به ایلام حمله کرد و تا سرزمین‌های آن سوی ایلام پیشروی کرد.[۱۴]

۲۶۰۰ ق.م

اولین بار نام ایلام در کتیبه «ان_مبرگسی» شاه کیش در بین‌النهرین آمده است.[۱۵]

۲۵۸۰ ق.م

شاه ناشناس سلسله اول«آوان» همزمان با آخرین شاه اول سلسله اوروک به قدرت می رسد.[۱۶] اختراع چرخ سفالگری.[۱۷]

؟ ق.م

(...) لو (؟).[۱۸]

سلسله اول « آوان» ۲۵۷۰ـ۲۴۷۰ ق.م

۲۵۷۰ ـ ۲۵۳۰ ق.م

تأسیس سلسله اول آوان در نزدیکی دزفول.[۱۹] شاه اول این سلسله که نامش معلوم نیست با حمله به بین‌النهرین بر «آدانی پادا» شاه سلسله اول «اور» پیروز شده و بر نواحی وسیعی از سومر مسلط گردید.[۲۰] ساخت قدیمی‌ترین نمونه اسفنکس «ابوالهول» در هنر دنیای باستان در مصر.[۲۱] هنر پیکره‌سازی با تکیه بر نماد زنانه به صورت پیکره‌های گلی از زنان به شکل انبوهی رو به ساخت رفت. زنان در این پیکره‌ها به شکلی فربه نمایش داده شده‌اند.[۲۲] آغاز تجارت دریایی سومر با ایلام از طریق بندر دیلمون (یکی از ایستگاه‌های تجاری خلیج فارس).[۲۳]

۲۵۳۰ـ۲۵۰۰ ق.م

در این زمان سلسله اول آوان دچار اختلاف گردیده و «سوس» [...] بنیان‌گذار سلسله دوم کیش ایلامیان را شکست داده و از بین‌النهرین راند.[۲۴]

۲۵۰۰ـ۲۴۷۰ ق.م

آغاز عصر مفرغ.[۲۵] «کوریشاک» سومین و آخرین شاه سلسله آوان بود.[۲۶] اوایل سلطنت او «اور_نانشه» شاه سلسله اول لاگاش بخش‌های کوهستانی شمال ایلام را مورد حمله قرار داد. در این زمان «لوگل_آنی_موندو» شاه «ادب» به نبرد با ایلام پرداخت. در این دوره شاهی از سلسله کیش خود را از یوغ ایلام رهانید.[۲۷] در ایلام سلسله‌ای با ۱۲ شاه روی کار آمد که مؤسس آن «پلی» بود.[۲۸] وی بسا سرنگونی «کو_اوول» شاه آخر سلسله اول آوان به قدرت رسید.[۲۹] ورود ساکنان سیاه پوست از بین‌النهرین به ایلام.[۳۰] شکل گیری نقوش مذهبی و مجالس مهمانی خدایان بر روی مهرهای ایلامی.[۳۱]

سلسله دوم آوان ۲۴۷۰ ـ ۲۱۸۳ ق.م

۲۴۷۰ ق.م

تأسیس سلسله دوم آوان توسط پلی.[۳۲]
اختراع کوره آجر پزی.[۳۳]

۲۴۵۰ـ۲۴۲۵ ق.م

«ته» اول به سلطنت رسید.[۳۴] در این دوره

«اانناتوم» شاه لاگاش به ایلام حمله کرده و کشتار زیادی از ایلامیان کرد و یک گرز جنگی از ایلام به غنیمت گرفته شد.[۳۵] آغاز به کار بردن نقوش خدایان ایلامی با ظاهری حیوانی بر روی مهرها که این امر بیانگر قدرت خدایان در به کف داشتن قدرت خویش بود.[۳۶] ساخت پیکره‌های کوچک تاثیر گرفته از اعتقادات مذهبی.[۳۷]

۲۴۲۵ـ۲۴۰۰ ق.م

«اوکو_تاهش» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۳۸]

۲۴۰۰ـ۲۳۷۵ ق.م

«هشیوتش» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۳۹] ساخت اولین مهر استوانه‌ای با نقش الهه خدایان ایلامی در شوش.[۴۰] نقش گاو مرد «لاماسو» بر روی مهرهای ایلام.[۴۱] مرمر و سنگ سفید در ساخت اشیاء هنری بکار می‌رود.[۴۲] رواج سفال‌های بین‌النهرینی در شوش.[۴۳] نقش ایمدوگود «عقاب» بر روی مهرهای ایلام.[۴۴] نقش عقرب مرد بر مهرهای ایلام.[۴۵]

۲۳۷۵ـ۲۳۵۰ ق.م

«شوشونتارانا» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۴۶] در اواخر سلطنت او یک گروه ۶۰۰ نفری از ایلامیان به شهر لاگاش حمله کرده که منجر به شکست گردیده و ۵۴۰ نفر از مهاجمان کشته و ۶۰ نفر متواری و اسیر شدند.[۴۷]

۲۳۵۰ـ۲۳۳۰ ق.م

«پنی ایلهوش» در ایلام به تخت سلطنت نشست.[۴۸] نقش مهر با تصویر موجودات دوسر و بدن چهار پا در شوش.[۴۹]

۲۳۳۰ـ۲۳۱۰ ق.م

«کیکو_سیوه_تمتی» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۵۰]

۲۳۱۰ـ۲۲۸۵ ق.م

«لومایشان» بر تخت سلطنت نشست.[۵۱] حمله سارگن اکدی به ایلام و عبور از جنگل‌های صعب‌العبور لرستان.[۵۲] در این زمان شاه ایلام به عنوان تابع سارگن بر تخت سلطنت باقی ماند و در اتحاد با متحدان بر ضد سارگن اکدی در نبرد دوم شکست خورده و کشته شد و شوش به تصرف اکد

درآمده و غارت هنگفتی صورت پذیرفت.[۵۳] ساخت پیکره الهه نروندی.[۵۴] نقش مار خدا بر روی مهرهای ایلام.[۵۵] نقش هارپی بر مهرهای ایلام.[۵۶]

۲۲۸۵ـ۲۲۶۳ ق.م

«هیشب_راتب» در ایلام بر تخت سلطنت نشست. این نام یعنی (افراد غذا دهنده مشهور).[۵۷] وی پسر «لوه_ایشان» بود.[۵۸] در این دوره شاه ایلام با «آبالگاماش» شاه سرزمین «ورهشی» در برابر اکد متحد گردید ولی متحدین شکست خورده و شوش به تصرف اکد درآمد و سرزمین ایلام بی‌رحمانه ویران شد.[۵۹] در این دوره نخستین حکومت سه نفره در ایلام که جزو اساسی حکومت ایلام بود تحت عنوان نایب‌السلطنه و حاکم شوش شکل پذیرفت.[۶۰] انعقاد معاهده هیته و نرام سین اکدی قدیمیترین سند مکتوب از مذهب ایلام.[۶۱] انتقال رب النوع (ارخ) از سومر به شوش.[۶۲]

(؟)

بر تخت نشستن «امه_سینی» در ایلام.[۶۳]

(؟)

فتح دِر (بدره کنونی در عراق) توسط «ریموش» اکدی و شکست ایلامیان و نفوذ تا دره کرخه.[۶۴]

۲۲۶۳ ق م

بر تخت نشستن «هلو» شاه ایلام که در این زمان آکد به ایلام لشکرکشی کرد شوش فتح شد و سی و دو کشور تصرف گردید و معادن ایلام به دست اکد افتاد.[۶۵]

۲۲۶۰ ق.م

«شول_زی» شاه سومر نواحی شمالی ایلام از جمله «سیماش» را فتح کرده و «انزان» تابعیت او را گردن نهاد.[۶۶] نبرد آشور علیه انشان و شری هوم.[۶۷] ساخت معبدی در شوش به دستور نرام سین اکدی.[۶۸]

۲۲۵۴ق.م

لشکرکشی نرام سین به «مکن» در خلیج فارس و اسارت شاه آن «منیوم» و آغاز استخراج سنگ دیوریت از آن منطقه.[۶۹]

۲۲۵۰ ق.م

رواج خط تصویری هندسی ایلامی با ۸۰

نشان هندسی.[۷۰] حضور حکمرانان اکدی در شوش.[۷۱]

۲۲۲۵ق.م

بنای معبد ناروندی در شوش به دستور «کوتیک_اینشوشیناک».[۷۲]

۲۲۲۰ ق.م

جایگزینی خط میخی آکدی به جای خط هندسی.[۷۳]

۲۲۰۳ ق.م

«هیته» شاه ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۷۴] در این دوره شوش به سرعت در حال اکدی مآب شدن بود و به دستور شاه اکد ساختمان‌هایی در شوش بنا گردید و پیمانی بین شاه ایلام و اکد به زبان ایلامی منعقد شد که بیشتر جنبه مذهبی داشته است. این پیمان بهانه‌ای بود در برابر قوم «گوتی» که در شمال ایلام مستقر بودند. این لوحه امروزه در موزه لوور نگهداری می‌شود.[۷۵]

۲۱۸۳ ق.م

بر تخت نشستن «کوتیک_اینشوشیناک» در ایلام. این نام به صورت «پوزور اینشوشیناک» نیز آمده است.[۷۶] وی خود را شاه مقتدر آوان نامید.[۷۷] در این دوره ایلام استقلال خویش از اکد را بازیافت و خط ترسیمی ایلامی جایگزین خط اکدی گردید.[۷۸] با حمله قوم گوتی به بین‌النهرین و ایلام به حاکمیت آخرین شاه سلسله دوم آوان خاتمه داده شد و خط ترسیمی ایلامی نیز از میان رفت.[۷۹]

دوران فترت اول ۲۱۸۳ـ۲۰۷۰ ق.م

تنها اطلاعات از این دوره ایلامی منتهی می‌شود به کتیبه‌هایی از «گودنا» حکمران لاگاش. در این دوره حکمرانان لاگاش به نمایندگی از سوی گوتیان بر ایلام حاکمیت داشتند.[۸۰] آغاز دیپلماسی ازدواج های سیاسی بین ایلام و اور.[۸۱] رواج تجارت دریایی با مناطق مکن (عمان) و ملوخ (در سواحل شمالی خلیج فارس).[۸۲]

۲۰۹۴ ق.م

رواج مهرهای شاخص ایلامی مردمی.[۸۳]

۲۰۸۷ ق.م

آغاز دوران حاکمان دست نشانده سلسله سوم اور در ایلام که در آن زمان تحت

حاکمیت اور درآمده بودند.[۸۴]

سلسله اول «سیماشکی» ۲۰۷۰ـ۲۰۴۰ ق.م

۲۰۷۰ ق.م

به سلطنت رسیدن «تزیته» یکم در ایلام و تشکیل سلسله سیماشکی.[۸۵] پیکرک مادر در حال شیر دادن به کودک در این دوره ساخته می‌شود.[۸۶]

۲۰۶۷ ق م

تسخیر شوش توسط شولگی.[۸۷]

۲۰۶۳ ق.م

سرکوب شورش تزیته اول علیه اور توسط شولگی و ویرانی مجدد ایلام.[۸۸]

۲۰۶۰ ق.م

بر تخت نشستن «اپارتی» اول به سلطنت ایلام.[۸۹]

۲۰۵۴ ق م

«اوبا» به عنوان حاکم «آدامدون» نزدیک شوشتر منصوب شد.[۹۰]

۲۰۵۰ ق.م

بر تخت نشستن تزیته دوم در ایلام.[۹۱]

۲۰۴۶ق.م

آغاز مدیریت سازمان اداری بین‌النهرین بر شوش.[۹۲]

۲۰۴۸ ق.م

ورود نماینده‌ای از طرف شاهزاده ایلامی «شو-سین» به اور پایتخت سومر و آغاز سامی سازی ایلام در دوره «منیشتوسو» اکدی.[۹۳]

۲۰۴۰ ق.م

انقراض سلسله اول سیماشکی توسط «گیرنامه».[۹۴]

سلسله دوم سیماشکی ۲۰۴۰ـ۱۸۵۰ ق.م

۲۰۴۰ ق.م

تأسیس سلسله دوم سیماشکی توسط «گیرنامه».[۹۵]

۲۰۳۷ق.م

ایلام تحت سلطه نظام اداری اور قرار می‌گیرد.[۹۶]

۲۰۲۹ ق.م

بر تخت نشستن «اپ_لوهن، لوراک_لوهان» در ایلام. دراین دوره شوش از زیر سلطه اور خارج شد.[۹۷]

۲۰۱۷ ق.م

حمله مجدد «ایبی_سین» سومری به ایلام و تصرف سرتاسر این سرزمین و اسارت شاه ایلام.[۹۸] این حمله آخرین کوشش فرمانروایی رو به زوال اور سوم برای تسلط بر خوزستان بود. شورش «هوهنور» اطراف ایذه. شورش شوش بر علیه «ایبی_سین» شاه اور و سرکوب آن.[۹۹] شاه اور این سال را سال پیروزی بر هوهنور کلید سرزمین ایلام نام‌گذاری نمود.[۱۰۰]

۲۰۰۶ ق.م

به قدرت رسیدن «هوتران_تپتی» در ایلام و تصرف شهر اور و اسارت شاه سوم سلسله آن توسط ایلامیان و انقراض این سلسله.[۱۰۱] بازسازی معبد «اینشوشیناک».[۱۰۲]

۲۰۰۵ ق.م

به دستور هوتران تپتی پیکره‌ای از وی جهت تقدیم به معبد اینشوشیناک ساخته شد.[۱۰۳]

۲۰۰۰ ق.م

ویرانی شهر اور توسط ایلام.[۱۰۴] رواج استفاده از سفال منقوش چند رنگ در هفتوان تپه شمال دریاچه اورمیه.[۱۰۵] نقش خدای سین برای نخستین بار بر مهرهای ایلام.[۱۰۶]

۱۹۹۳ ق م

ازدواج دختر شاه ایسین «لیبور_لیروم» با فرزند هوتران تپتی.[۱۰۷] رواج مهرهای فلزی در ایلام.[۱۰۸]

۱۹۹۰_۱۹۷۰ ق.م

«ایندداتو» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۱۰۹] از این زمان سلسله دوم سیماشکی رو به ضعف گذاشت.[۱۱۰]

۱۹۷۰_۱۹۴۵ ق.م

«ایندتو_اینشوشیناک» در ایلام بر تخت سلطنت نشست.[۱۱۱]